
En els navilis de Pantagruel

per Jaume Pòrtulas

Infimarum virtutum apud philologos quosdam laus est, mediarum admiratio, supremarum sensus nullus.

1

L'objectiu, sens dubte desproporcionat respecte dels resultats obtinguts, de les pàgines que segueixen, és triple: en primer lloc, debatre el llibre que Mn. Manuel Balasch acaba de dedicar a Carles Riba com hellenista i humanista;* a continuació, reflexionar una mica sobre el sentit i el paper (i algunes excruciacions ideològiques) d'aquestes tasques extemporànies en el context de la cultura del nostre segle; finalment, avançar certes indicacions, que caldrà desenvolupar en un altre lloc, de cara a una avaluació més tècnica del Riba traductor i intèrpret dels clàssics. Com que el llibre de Balasch, francament, m'ha irritat —ho confesso d'entrada— he decidit no estalviar-me un florilegi, potser massa llarg, d'atzagaiades— del que a mi em semblaven atzagaiades, vull dir. Sóc conscient que un debat d'aquest tipus pot resultar feixuc, i per una raó senzilla: jo mateix no m'ho he passat bé fent aquesta feina, a despit que volia fer-la. La meua raó immediata per emprendre-la era que, encara que existeixin ribians de moltes menes, i em sembla bé que sigui així, no m'ho sembla gens que n'hi hagi de disposats a expulsar homes com Gabriel Ferrater o (parcialment, almenys) Eduard Valentí de la congregació; si es limitessin només a escollir uns altres crítics com oficiants, no tindria res a dir-hi. Però la raó pregonada més aviat és una altra. Estudiant encara, em va colpir, a l'atzar d'una lectura, aquesta petita frase: «La nostra herència hellènica ha d'ésser rescatada dels Mandarins, o altrament morirà, destruïda pels seus devots mateixos» (Thomson 1949:8). Com que m'interessen els Grecs i m'interessa (d'una manera distinta) Riba, em costa d'acceptar que aquella retòrica que ha fet —abusivament— del terme *humanisme* la seva bandera, convertint-lo gairebé en un mot impracticable, involucri el Riba humanista en una

* Mn. Manuel BALASCH, *Carles Riba, hellenista i humanista*. Barcelona, Barcino, 1984 («Publicacions de "La Revista", segona sèrie, vol. 44) 170 ps.

forma de llegir els clàssics que, a base d'amputar-los de qualsevol força cultural viva, ha contribuït tan eficaçment a la seva pèrdua de crèdit.

Començant pel començament, encara que es tracti d'una qüestió relativament menor, Balasch 6-7 afirma de manera taxativa, pel que fa a la successió de les traduccions ribianes i a la tria mateixa dels autors incorporats al català: «Els autors elegits són cada vegada ben casuals i especulacions d'aquest tipus¹ no es basen en cap fonament objectiu (...). La seqüència de les traduccions de Riba no vol dir res i no pot ésser interpretada.» Depèn, naturalment, del valor que donem —testimoni objectiu o divagació irresponsable— a les paraules del mateix Riba, que encapçalaven les versions en vers de Sòfocles: «Vaig començar l'exercici de fer-les nostres després d'acabada la primera versió de l'*Odissea* (...). Al cap de deu anys l'hi vaig retrobar, com si m'hagués sobreviscut simplement, amb dolça paciència; a mi, talment renascut aleshores, més madurament, d'uns esdeveniments que m'eren incommensurables com a individu. Semblà, però, que, abans d'estar per ell, hagués de recomençar el cicle. Vaig refondre, en apassionada tensió, l'antiga *Odissea*...»² (Riba 1967:555). És una llàstima que Riba no tingués al seu abast la peculiar lucidesa de Mn. Balasch, i es lliurés a especulacions tan illudòries. Balasch, però, continua: «La maduresa a què arribà Carles Riba en el seu art de traductor li hauria fornida qualsevol altre seguici d'autors.» Aquesta frase potser il·lustra la pràctica traductòria de Balasch, però no la ribiana. I que no s'acusi la meua remarca de mordaç, quan hom adjudica a Riba una des preocupació tan alegre a l'hora d'escollir què traduïa: «A ell van interessar-lo els esmentats i no altres precisament; les seves preferències es degueren a factors que no podem endevinar; qui sap si al seu treball d'estudiant a la Universitat» (*ibidem*). Trobo que afirmacions d'aquest tipus impliquen renunciar d'entrada, a benefici d'un anecdotari ni tan sols especificat, a la possibilitat mateixa de comprendre. Però penso que, en aquest terreny, les posicions respectives i llur discrepància han quedat prou clares; cadascú ha donat les seves raons i no em cal atardar-m'hi més.

En el seu primer capítol («El ressò literal», ps. 9-43), Mn. Balasch aporta una contribució insòlita a la teoria de la literatura: la noció, sorprenent, de l'allusió tàcita. Aquestes «citacions implícites d'idees» (per manllevar els seus mots) tenen el gros inconvenient de resultar incontrolables per als altres. Així, em sento incapaç de comprendre en quin sentit «l'adjectiu *arrogants* de *Estança* XVIII 12 s'explica per la funció que Homer (*Il* VIII 393) atribueix a les Hores personificades» (Balasch 13). Només arribo a veure que en tots dos passatges (i en vint d'altres) es parla d'Hores i de portes. Però no es tracta de les mateixes portes, i les Hores aconsegueixen tasques distintes. «El caràcter notori de l'impacte directe» (Balasch 14 s.) del cant X de la *Iliada* sobre l'*Estança* XXXV també és, per a mi, un misteri; i m'agradaria que hom m'aclarís què vol dir Balasch en afirmar que aquest impacte tan directe «explica l'adjectiu *fornida*

1. Balasch fa referència a l'assaig de destriar els motius subjacents a la tria de Riba per part de Valentí 1973:72-3 i «d'algu altre»; m'imagino que es refereix a les temptatives en el mateix sentit de Miralles 1977:10-14, al pròleg de l'Eurípides pòstum en vers.

2. Confesso que, en el cas que Balasch tingui raó, jo mateix vaig ésser culpable de sobre-interpretar absurdament aquest passatge, en comentar-lo en els termes següents: «En aquestes paraules hi ha quelcom de l'orgullosa humilitat de qui ha aconseguit, després de molt barallar-se amb problemes de caràcter filològic o històric, assumir-ne el contracop com una complexa aventura personal.» (Pòrtulas 1979:50.)

aplicat a l'espatlla.»³ És cert que Balasch 21 formula, almenys, un principi excel·lent: «Sembla que per interpretar alguna categoria del pensament grec Riba hagi renunciat a la immediatesa»; però ell mateix prefereix de no ajustar-s'hi. Des del moment que Riba (1967:46) s'arrisca a escriure aquests mots, es veu que compromesos: «Escoltem, doncs, aquests himnes en silenci», Mn. Balasch apunta que la frase recorda tant el «*favete linguis*» horacià com una divertida escena aristofànica (*Tesmofòries* 39-70). Quina gran cosa, en efecte, de conèixer els clàssics!⁴ Resulta que quan un hom professa el grec i és traductor de l'*Odissea*, no té cap dret a parlar d'una palmera (en el primer poema de *Lírica de cambra*, dins les *Tres suites*) sense guanyar-se un elogi per haver evocat, subtilment i tàcita, la palmera de Delos: Riba es trobava impossibilitat d'esguardar un arbre sense caure en les xarxes espesses de l'*arte allusiva*.⁵ Per sort, Balasch ho acaba dient clar: «tot és paral·lisme»; i si no, reminiscència inconscient; i si no, sempre podem trobar que dues frases, remotament, s'assemblen. I això que no manca una advertència benvinguda: «no vull pas dir, perquè seria excessiu, que tots els detalls es corresponguin, alguns més aviat no ho fan» (Balasch 33). Encara sort! Perquè, de seguir la lògica implacable d'aquestes comparances, s'hauria de deduir que l'Àfrodita del tron Ludovisi és concebuda per Balasch 32 amb el cap tapat. Bromes a banda, em sembla greu el garbuix que Balasch 27 es fabrica quan Riba (1967:341) cita, referint-se a Josep Pla, uns versos homèrics: «Els déus ho han fet i han filat la ruïna d'aquests homes perquè hi hagués un cant també per a la gent futura.» Cal llegir d'una manera molt peculiar (i que no qualificaré per entendre que «els personatges de Pla són comparats per Riba als herois homèrics»). Aquests versos han estat interpretats, tradicionalment, com volent dir que l'inacabable absurd del món només troba sentit gràcies a la paraula que l'expressa. Riba copsava lúcidament el caràcter desmesurat de l'empresa de Pla (fer passar tota una època, tot un món a través de l'instrument expressiu de la seva prosa: aquest caràcter desmesurat, *homèric*, de l'ambició de Pla al qual els crítics no sempre han estat prou sensibles); però és clar que Mn. Balasch no té perquè saber-li grat de la seva lucidesa. En un ordre de coses distint, se m'escapa per quina raó, quan Riba (1967:45-46) fa referència al «misteri dels mots: el volum que els fa alats o flotants, feixucs o esvaïts», Balasch 18 hi ha de destriar «una quasi segura al·lusió a Aristòfanes»; l'únic argument concebible és que sempre que hom titlla una paraula de «feixuga» o de «lleugera» fa referència tàcitament a Aristòfanes. És com M. Jourdain parlant en prosa: tantes vegades hem emprat expressions similars, amb al·lusió implícita a Aristòfanes —sense saber-ho! Però el que de debò m'agradaria saber és per a què serveix una tal acumulació de paral·lismes inoperants.

Passant al tema de la sensibilitat poètica, un passatge de Balasch resulta revelador: aquell en el qual, per reblar un paral·lel hipotètic amb *Estança* IV 6, tradueix *Pítica* VIII 95-6 «l'home és ombra d'un somni». El vers de Píndar («molt conegut entre els hellenistes»: Balasch *dixit*) fa, evidentment, «l'home és el som-

3. Clares, en canvi, les influències que Balasch manlleva a Ferrater 1979: 46 i 82, i a Manent 1963: 265.

4. També es veu que, a propòsit del fet que Riba, en el pròleg d'un llibre per infants, demani comprensió per fer parlar els animals com si fossin persones, «resulta oportú evocar» (Balasch 28) el pròleg de les faules de Fedre.

5. Tanmateix, si cal, a qualsevol preu, cercar un origen al tema de l'arbre trobat en néixer la llum del dia, un monòleg d'Empèdocles, a la tragèdia de Hölderlin, ofereix un grau de similitud prou superior.

ni d'una ombra» —o potser vaig errat? Aquesta badada elemental dóna peu a un parell de pàgines d'especulacions sobre com Riba assumia i contaminava influències diverses i a l'afirmació taxativa «l'estança de Riba ha d'ésser interpretada des d'aquest lloc» (Balasch 12). Autènticament reveladora, jo diria, l'esllavissada de grec: entre l'original i la seva «traducció» hi ha tota la diferència que corre entre un tòpic anacrònicament «melangiós» i una imatge insòlita i eficaç.⁶ Quant als passatges ribians, van per una altra banda.

La culminació, però, arriba quan el pentàmetre memorable que clou la *v Elegia de Bierville* —«Nit amb joia dels ulls, nit més enllà de la nit!»— és «traduït» per Balasch 34 per «la nit amb la joia als ulls»; i hom avança la suggestió que hi ha una referència implícita al fet que Atenea allargà la durada de la nit, quan Ulisses i Penèlope es retrobaren al tàlem (*Od* xxiii 241 ss.). Tampoc en aquest cas no veig clara la connexió amb el passatge homèric; veig claríssima, en canvi, la barroeria de sustentar una noció purament quantitativa —o l'hauria d'anomenar *extensible*?— de la joia ribiana. Amb aquesta consideració, em dispenso de discutir més llargament els criteris estètics de Mn. Balasch.

2

Les paraules, certament abrandades, que Balasch dedica a exaltar la segona versió de l'*Odissea* semblen producte d'un malentès singular; jo, almenys, no comprenc gaire a què treu cap referir-se a «l'ingent esforç d'acostament a la llengua col·loquial i parlada» (Balasch 76), a propòsit d'un llenguatge que és radicalment construït i curosament articulat. Fa l'efecte com si Balasch (ell mateix traductor d'Homer) no hagués arribat a assabentar-se que la llengua homèrica, producte d'un procés de formació dilatadíssim, no ha estat, com a tal, parlada mai enlloc ni per ningú. En tot cas, congratula el poeta traductor exactament amb la mena d'elogis que ell mateix, precautòriament, maldava per esquivar, amb la distinció entre viu i vivent: «No entendrà mai res del millor estil de la poesia grega clàssica, qui se satisfaci qualificant-lo de viu. El terme ha esdevingut, entre nosaltres, de mala escola: molt sovint no passa de valer tant com pintoresc, llampanant o banal. Vivent és més just, potser perquè suggereix alguna cosa de més perennement actiu: la presència d'un miraculós artifici que ni com a tal se'ns dissimula, simple i directe prenent-nos» (Riba 1967:552). I una mica abans ho havia formulat amb contundència: «No sotmetent-se a l'estil que imposi ella [la llengua], sinó creant en ella un estil... Amb els mots, sempre gastats, "de la tribu" crear un estil...» Després de formulacions com aquestes, realment, és trista sort, trobar-se amb un lloador tan pertinaç com Mn. Balasch, entestat a celebrar «l'acostament a la llengua col·loquial i parlada» —allò mateix que un hom declara formalment haver defugit. I això que Balasch no tenia pas la tasca tan difícil; n'hi hauria hagut prou amb mirar de comprendre els punts de vista de Valentí, que ell critica asprament (Balasch 72-75), quan es felicitava que Riba hagués evitat alhora els esculls de col·loquialisme i els de l'estil pseudo-classitzant.

6. Altrament, tota l'exegesi de *Pítica* 8 és particularment *demodée*. Pocs filòlegs s'acordarien a veure en els vv. 92-96 «un exabrupte inusual als epinícis, normalment lluminosos i optimistes» (Balasch 11); i fa més d'un quart de segle que hom ha renunciat a percaçar-hi un rampell de sinceritat personal.

Pel que fa a la posició de Riba en el context de la qüestió homèrica, Balasch 46-55 la caracteritza d'una manera ben maldestra. Els punts de vista de Riba, admirablement articulats i coherents, corresponen a la posició «unitària» clàssica, i no tenen res a veure, com Balasch pretén, amb les perspectives obertes per Milman Parry, que es difongueren amb força lentitud, fins i tot en el món anglosaxó: resultaria quasi miraculós que, entre nosaltres, Riba les hagués conegut cap allà als anys cinquanta. De fet, ja el 1919, Riba escrivia: «I aquesta unitat de joia bé és més humà —i també més curt— de concebre-la en un sol constructor i un sol imaginador que no pas en una col·laboració extraordinària de diversos poetes i de diversos temps» (Riba 1967:136). Tal com la Querella es presentava en els seus termes clàssics (Analítics *vs.* Unitaris), l'excel·lència dels poemes constituïa el màxim argument a favor de la unitat d'autor. Riba, certament, adopta la posició més lúcida per la seva època; però això val tant com dir que les perspectives de l'oralitat li havien de resultar alienes, car llur axioma primer és que no podem emprar amb els poemes homèrics els mateixos rasos que ens serveixen per a la literatura posterior: Homer no era pròpiament «literatura», sinó quelcom distint, sens dubte més vast, inaferrable. Ara bé, la sola idea que la llibertat del poeta oral, la seva tria de mots i fòrmules, restessin limitades de manera dràstica per un tipus de condicionaments molt diferents d'aquells que la tradició literària o les regles d'un gènere imposen als creadors posteriors, hauria deixat Riba perplex, això si no l'hagués irritat; Riba, que escrivia a «La Publicitat», saludant l'aparició d'un llibre de Victor Bérard: «L'expiació s'és acomplida. Homer ha ressorgit amb un valor pujat: ara el sabem ordenant els seus poemes amb plena consciència d'artista, "assegut a la seva taula de treball, amb la seva biblioteca a l'esquena". Ara estem segurs d'aquella sàvia disposició de l'*Odissea* (...). Ara Homer, per exemple, ens explica millor Goethe —qui, sense gairebé adonar-se'n, no es resignava tanmateix a renunciar a un Homer de carn i ossos.» (Riba 1967:61). De manera que constitueix un malentès estrepitos incrementant els mèrits, immensos, de Riba com homeritzant, a base d'atribuir-li no sé quina mena de paper com a precursor de la poètica oral, només perquè era molt sensible al «caràcter de poesia per a ésser recitada» de l'*Odissea* i hi fa referència en el pròleg de la segona versió, en termes prou colpidors.

Potser convindria cloure aquesta discussió sobre Riba i Homer amb algunes remarques sobre religió homèrica —aquest argument que determinats intèrprets acostumen a trobar impossible i que per a Riba no ho era pas. En efecte, en un article esplèndid de 1919, anotava: «L'ajut diví és en ell [en Homer] com una gràcia que ve del cel, però que cal, tanmateix, conquerir» (Riba 1967:135). M'escruix que aquesta frase tampoc no hagi merescut l'aprovació de Balasch 52, el qual se sent en el deure d'illuminar-nos: «Tot el que diu de la gràcia són idees cristianes, que aquí no lliguen de cap manera.» I amb tot, no cal ésser particularment lúcid per veure que Riba pensava en una relació com la d'Atenea i Ulisses: en el mortal car a la divinitat, no per raons ètiques o de definició antropològica, sinó per una preferència misteriosa, que posa en joc les secretes, torbadores fibres de l'antropomorfisme —quelcom pregonament aliè als paràmetres cristians, és cert, però que colpia i exaltava Riba, fins al punt d'inspirar-li alguna formulació memorable:

el meu déu parcial, que m'ha elegit per orgull
fins a la injustícia —dic jo.

Ara bé, és que Balasch està disposat a negar autenticitat a aquesta experiència *religiosa* (em faig fort en el mot) només perquè no coincideix amb la seva? O més aviat nega a Riba el dret de fer-hi al·lusió?

En un ordre de idees no pas tan distint, costa de capir com algú que s'anomena hellenista (i traductor d'Homer, per torna) pugui etzibar afirmacions d'aquest gruix: «En una concepció típicament grega, el que interessa és l'esperit; el cos és quelcom provisional i sense massa importància». En el grec d'Homer —i en el dels tràgics, en bona mesura— hom no troba ni tan sols paraules per formular aquesta distinció en termes nets i tallants: els mots que designen l'esperit i les seves funcions comporten, tots, una forta càrrega psico-somàtica. La remarca de Balasch, tanmateix, permet d'entendre quelcom que, de primer, m'havia frapat: el fet que, en el curs de la comparació de les dues versions del proemi de l'*Odissea* (Balasch 65-68) no se li acudi de reparar en un detall significatiu: en la segona versió Riba tradueix la petita frase *arnumenos hēn te psychēn* per un esplèndid «fent per guanyar *el seu alè*». És clar que remarcar-ho forçaria Balasch a introduir bastants canvis en les seves argumentacions. La distinció dualista entre esperit i cos té sentit, si de cas, en la filosofia platònica o en el si de determinats moviments marginals, com ara l'orfisme —l'orfisme, que interessa pregonament Riba, com ell mateix explica en les anotacions a l'*Elegia* x, bo i donant-ne la raó: sense deixar d'ésser genuïnament grec, constituïa al mateix temps una religió de salvació (com el cristianisme), i se situava així a les antípodes de les concepcions religioses majoritàries entre els Grecs.⁷ Com sobtar-nos que li manllevés imatges, simbolismes!

Pel que fa a les traduccions dels tràgics, em dispense de discutir llargament les comparacions estilístiques de Balasch entre les primeres i segones (i en algun cas, terceres) versions ribianes; el record de «l'ombra del somni» ocupant fraudulentament el lloc del «somni d'una ombra» em descoratja d'arribar a cap consens amb ell en qüestions que d'alguna manera impliquin la sensibilitat literària. Però no m'estaré de fer constar un parell d'exemples, perquè m'ajuden a donar entent fins a quin punt la manera de llegir de Balasch em desconcerta, de vegades, i em costa de seguir. Així, a propòsit d'*Antígona* 340, quan Riba tradueix «la tribu dels ocellets de cor lleuger», Balasch 84 es lamenta: «aquests ocellets són una caiguda trista i una mica ridícula, perquè aquí Sòfocles pensava en les forces imposants de la natura.» Ben altra cosa és, per a mi, allò que revela l'epítet *kouphonoôn*, en el qual molts comentaristes han rastrejat una peculiar tendresa: Sòfocles destaca la humil presència dels éssers menuts en aquest quadre de forces tan vastes; Riba, ultrant amb prou feines la literalitat, reflecteix aquest tret amb un procediment estilístic expressiu i genuí. Unes quantes pàgines enllà, Balasch s'encara a *Dones de Traquis* 106-107, que ve a dir (m'excuso per la barroeria de la paràfrasi): «Ella [Deianira] mai no apaivaga en el somni l'enyor d'unes parpelles sense llàgrimes»; ço és, simultàniament, que amb prou feines dorm i que mai no ho fa sense plorar llargament abans. Riba ho resol de manera brillant amb un «mai no adorm el desig de les seves parpelles que no les mulli el plor». Balasch 108, tanmateix, després de preguntar-se, de manera incompreensible, si hi manca una coma, afegeix: «I encara amb la coma, el sentit no sembla clar:

7. Remarca entre parèntesis: un orfisme cristianitzat (quelcom similar a la exegesi de les *Elegies* de C. Boyé 1973:95-101, que Balasch 37-41 desqualifica de manera dràstica) pot constituir un excellent servei a una lectura cristiana de Riba, molt més que no determinades apologetiques.

així semblaria que volgués evitar de plorar» (?). Amb tot, la versió de Riba recull alhora la litotes retòrica i l'expressiva concisió de l'adjectiu, referit a les parpelles, *adakrutôn* (sense llàgrimes, amb alfa privativa).

Però, per cenyir-me a la perspectiva d'un hellenista, no sé com prendre'm un confrare que, a propòsit dels mots *pheugontos agos* (*Antígona* 256), explica als llecs que la segona versió de Riba «com de qui no es vol sollar» desdibuixa una mica els termes grecs, recollits més fidelment per la primera, «com fugint de la impietat». No voldria enfastidir els hipotètics lectors d'aquestes ratlles, però Balasch podria consultar un feix de monografies sobre les nocions gregues de puresa i impuresa rituals; potser s'assabentaria que el mot *agos* no té res a veure amb la pietat o la impietat en el sentit que nosaltres donem a aquests termes, sinó que vol dir «sollament, impuresa, sutzura». Si m'entretinc amb un exemple tan nimí, és perquè ajuda a comprendre les raons de la incompresió de Balasch respecte del balanç ponderadíssim que Eduard Valentí va fer de les traduccions ribianes. Entre «impietat» i «sollament», Balasch només veu, pel que sembla, que el primer terme és més «normal» que no pas el segon. Però la veritat és que «sollament» reflecteix, en part, les qüestions, angoixes i estremiments pregona-ment arrelats en la cosmovisió dels grecs, que Sòfocles debat en l'*Antígona*; en canvi, sobre pietat i impietat podria dissertar, en alexandrins, una heroïna del teatre del *Grand Siècle*. Riba va aprofitar de manera admirable (i de fet Valentí i Joan Ferraté ho han sabut valorar en els termes adequats) les mancances histò-riques del català: per exemple, no haver tingut un classicisme amb cara i ulls.⁸ Una llengua que s'hagi plegat a la meravellosa disciplina de Racine, poso per cas, no té aquests recursos: és difícil que una traducció de Sòfocles o d'Eurípides no el recordin. Riba, en canvi, ha pogut fornir-nos, sense traïcions, uns tràgics grecs molt més pròxims a la sensibilitat d'una època que pot estimar les responsions subtils entre —què sé jo?— una *kore* arcaica i una vella estatueta africana. I la resposta dels professionals consisteix a titllar-lo d'«humanista perfecte»! N'hi hauria per desesperar del gremi —si és que de veres hom creu que Mn. Balasch n'és representatiu.⁹

Després del capítol sobre les versions dels tràgics, Balasch 115-119 discuteix la dedicació de Riba a Plutarc i en valora les possibles causes. Aquest és un vesper on fins a un cert punt m'esvera de ficar-me. Balasch escriu: «La traducció fou una gentilesa per part d'ell: intuï que al senyor Cambó li agradaria una versió de l'obra plutarquiana al català i es posà mans a l'obra.» És notori que Gabriel Ferrater (1979:109-113) ha relatat el mateix incident en termes una mica distints (que, per cert, Balasch 6 qualifica d'«aberracions insuportables»): «que el senyor Cambó el fes perdre deu anys de la seva vida traduint Plutarc és absolutament grotesc. Només això ja és una manifestació d'aquesta explotació de

8. Cf. Ferraté 1956:84: «Tant el grec com el català literari actual són llengües de les quals podem dir que l'anacolot no hi és encara falta de gramàtica. Per a traduir Homer al català, potser això és una sort. Però haver fet d'aquest atzar un destí, és un assoliment imputable només a la vigilància de Riba.»

9. Respecte de les versions en vers dels tràgics, una nota puntual: Balasch 87 acusa rodonament l'editor de l'Eurípides pòstum, el meu amic Carles Miralles, d'haver completat fins a cert punt la tasca de Riba, «de manera que no sempre podem estar segurs de l'autenticitat estrictament ribiana d'un mot o d'un passatge.» Com que en el seu pròleg Miralles diu ben clar el contrari, de dues coses una: o bé Mn. Balasch produeix algun tipus d'evidència d'una afirmació tan insòlita, o bé que perdoni que jo deixi escrit aquí que ell es lliura irresponsablement a l'esport de la calúmnia.

l'escriptor al servei del catalanisme...». No em sembla del cas entrar en una perquisició històrica per aclarir què va passar de fet, ni insultaré la capacitat crítica dels lectors explicant per què penso que, a despit de les aparences, les dues fonts contenen bàsicament el mateix, amb embolcalls retòrics diferents. La diversitat d'estil informa sobre els qui parlen, no pas sobre l'episodi en si, que em sembla prou transparent. Però, en canvi, em permetré una observació en cert sentit paral·lela. Nietzsche remarcava sovint quelcom de paradoxal, de grotesc, en la relació entre els filòlegs i els grans poetes del passat; i no sembla agosarat imaginar que Ribà també devia pensar el mateix, alguna vegada. Un dels remeis efectius que s'han trobat contra el filisteisme filològic és la concentració en els clàssics autèntics, de vàlua permanent, deixant els autors de segona fila (vull dir aquells amb una importància, sobretot, arqueològica) a l'amorosa cura dels interessats en qüestions historicistes o en problemes de gran especialització. En aquesta segona categoria, Ribà no hi encaixava, en absolut; de manera que, traduint Plutarc, partís de qui partís la iniciativa, només a mitges podia restar fidel a allò que hi havia de més autèntic i pregon en la seva dedicació a l'hellenisme. La vigència d'Homer o de Sòfocles no resta vinculada fatalment a la de l'humanisme tradicional (de fet, ni l'un ni l'altre no ho són, d'«humanístics»); es pot preveure, per tant, que sobrevisquin sense gaires problemes a la crisi de les denominades humanitats. El bon Plutarc, en canvi, sí que és «humanístic» en el sentit perillós del mot. Amb les seves «insuportables aberracions», Ferrater remarcava l'abisme de distància entre una força cultural efectiva (allò que Plutarc va ésser autènticament, però al Renaixement) i un clàssic de manual. Si aquesta diferència no és immediatament compresa, sembla feina perduda mirar d'aclarir-la.

3

Aquesta disquisició em porta com de la mà a plantejar-me (en termes, em temo, una mica provocatius) la vidriosa qüestió de l'humanisme. Balasch s'embarbussa de mala manera amb aquest mot dissortat, fins al punt que no és fàcil entendre quan el fa servir en un sentit limitadament tècnic (és a dir, referint-se a la familiaritat amb les llengües i cultures clàssiques: utilització restringida i desautoritzada pel mateix Ribà) o bé com una esbravada i fadíssima manifestació de bons sentiments. En aquest segon sentit, és clar que ningú de rectes intencions no s'hi declararà en contra; però, com passa amb els mots massa devaluats per l'ús, tothom es veu amb cor d'adjectivar-lo. El que s'esperaria de Balasch és que defineixi rigorosament, en termes històrics, l'abast de l'humanisme ribià, situant-lo, contextualitzant-lo. Si tant hi té, no em sembla malament que expliqui què entén ell mateix per humanisme: podria ésser curiós i instructiu. Però no hi ha dret a afogar-ho tot en la beateria, a negar-ho en el mar de «les grasses paraules / les més sonores, tibants, / laudatòries paraules / que et serveixen quasi de franc...». Fa més d'un segle que no tenim excusa per eternitzar les temptatives de veure en els Grecs ànimes nobles, la justa mesura i tipus de perfecció similars. Personalment, confesso que no entenc en absolut què es vol dir quan es parla (Balasch 122, citant una obra de J. Sellmair sobre l'humanisme cristià) «d'aquella figura de l'home que trobem prefigurada en la literatura clàssica» i que (en aquest punt la vacuïtat del plantejament esdevé gairebé ofensiva) «els homes i els pobles de tots els temps han estat cridats a col·laborar en la seva realització». Mil-

lenarisme pur, amb connotacions ideològiques més aviat sinistres. Tanmateix, com que m'interessa reblar les cauteles entorn del mot *humanisme*, de ressonàncies tan pertorbadores, manllevaré els meus termes, gairebé a l'atzar, a una obra (Mermall 1978:43) que, gràcies a l'asèpsia, molt anglo-saxona, de les seves formulacions, situa la qüestió en una llum particularment immisericorde: «A grans trets, l'humanisme és una incitació a apropiarse dels valors de la saviesa humana acumulats al llarg dels segles, i la tasca de l'humanista consisteix a reproduir el bo i millor de tot el que s'ha escrit, amb l'esperança que pugui constituir un exemple ètic per al present. Aquesta preocupació per la cultura *com a resultat, més que no com a indagació activa, metòdica i sistemàtica* [sóc jo que subratllo] constitueix, probablement, la fallàcia de l'humanisme.» Balasch no té cap dret a empantanegar Riba en aquest fangar; fa prou anys que Eduard Valentí (1973:71-72) havia fet el punt de la qüestió, i exorcitzat el fantasma, amb uns mots de rara contundència, que inscriuré aquí, perquè encara em semblen insubstituïbles: «Riba esquiva el perill d'empobriment que implícitament suposa el que avui anomenem humanisme. Cal no oblidar que aquest empobriment no deriva solament d'una dimissió davant el present, d'un girar-se d'esquena a les sollicituds del moment, sinó també, i abans que tot, d'una selecció arbitrària sobre l'herència clàssica, d'un violent esforç de simplificació que, iniciat ja a l'era hellenística, convertí en harmonios paradigma allò que havia estat una realitat viva i complexa, tumultuosa i contradictòria (...). Riba no fou, per descomptat, un humanista típic, a la mesura de Costa i Llobera. Allò que en aquest era un *patrimoni* de valors i de formes, un estil de pensar i de dir posseït tranquil·lament i segurament, era en Riba un sistema de referència i contrast, usat per tal de definir-se ell mateix i situar cada etapa de la seva evolució espiritual...»

Hem fet un parell de vegades el nom de Nietzsche. En termes històrics, el seu paper fou de contribuir decisivament a que triomfés una visió més pregona de l'autèntica natura de la religió dels Grecs i de l'abisme que la separa d'altres formes d'experiència religiosa: va intuir en els déus grecs les encarnacions de les temibles realitats d'un univers on la humanitat no gaudeix de privilegis especials. L'univers que els déus controlen, en efecte, *no és antropocèntric*: la divinitat atorga als homes favors ocasionals, però els manté en el seu lloc, implacable. Plantant infructuosament cara a aquesta limitació és com els herois guanyen llur heroisme.¹⁰ Heus aquí, sintetitzada de qualsevol manera, una perspectiva que constitueix per a tot l'hellenisme del nostre segle un guany irreversible, i que l'allunya dràsticament dels diversos hellenismes del Renaixement, la Il·lustració, l'era de Goethe, i també de la filologia científica fins a les acaballes del XIX. Em demano si Balasch consideraria «humanistes» aquells versos atroços del *Rei Lear* (Acte IV, Escena I):

Com mosques per als xicots enjogassats, som nosaltres per als déus;
ens maten per llur deport...

—i, tanmateix, són expressió d'un sentiment que els Grecs experimentaren i formularen profundament més d'una vegada. Assaigs de definició d'un «humanisme cristià», com ara el que Mn. Balasch encoloma a Riba, recolzen (deixant a banda alguns altres malentesos que no pertanyen al meu ofici, però encara més greus, sospito) en una incomprensió profunda de l'univers religiós dels Grecs.

10. Cf. Lloyd-Jones 1971, *passim*.

Ara bé, per caracteritzar l'«humanisme cristià» de Riba, Balasch explota, sense manies, uns mots de glossa a la poesia de Guerau de Liost, a propòsit de «l'alt lloc de l'home en la jerarquia de la creació, el seu poder divinament atorgat damunt de tota cosa creada» (Riba 1967:221-2); cita a continuació el llibre del *Gènesi* i empalma amb una homilia, es veu que important, de Pau VI. Des d'un punt de vista filològic, l'adjudicació a Riba d'uns mots que ell aplica, de manera inequívoca, no pas a si mateix sinó a Guerau de Liost, em neguiteja: hi veig una deshonestedat per part de Mn. Balasch; però no voldria regatejar per qüestions de detall, quan el que importa de veres és el tema de fons. Personalment, no sé si la noció de «l'alt lloc de l'home en la jerarquia de la creació» és una veritat subtil o una bestiesa; em faig càrrec de les raons, històriques, per causa de les quals aquesta construcció ideològica és coneguda sovint amb el nom d'humanisme; però no té res a veure amb els Grecs, que, senzillament, no l'haurien compresa —o bé se n'haurien escandalitzat; més ben dit, per començar, no haurien entès la idea de creació, del tot aliena al seu univers religiós. És probable que Riba s'inclinés a compartir aquest humanisme, tal com s'entén el mot comunament (tot i que aquell *omne animal* de *Salvatge Cor*, que subjugava Gabriel Ferrater, ens posi en guàrdia, bo i recordant-nos la complexitat dels registres ribians); però com que, a despit de Mn. Balasch, no era ximple, i a més de traduir, llegia, sabia prou bé fins a quin punt podia o no recolzar en Homer i en els tràgics. Com s'ho arranjava, tanmateix? La clau la dona, em penso, J. Ferraté (1969:41), amb una petita frase que Balasch 103-4 n. 36 desaprova enèrgicament, i segons la qual, «Riba considerava la cultura com un bé personal i no cap altra cosa». Si els Grecs —cosa evident— no eren «humanistes», ell mirava d'assumir-ne un pàbul, estímuls per a la seva pròpia aventura intel·lectual i, en definitiva, humana, sense maldar per fer-los dir justament el contrari del que diuen: estava mancat de la voracitat de Mn. Balasch. Si de cas, vivia tràgicament (com el seu estimat Hölderlin, com Nietzsche, com el millor hellenisme del nostre segle) la contradicció entre les seves pròpies conviccions humanistes i l'aspra crueltat, la truculència d'aquests estrabullats notoris, Homer o Sòfocles.¹¹ El que personalment em demano és, des del moment que hem tingut un humanista —i ara sí que empro el mot seriosament— d'envergadura europea (val a dir que sense merèixer-lo gaire), a què treu cap l'entossudiment a fer-ne una interpretació tenaçment empobridora, reductiva, a emascular-lo de les seves virtualitats més estimulants.

Alguns estudiosos de Riba de conviccions catòliques semblen convençuts que aquells que no comparteixin llurs creences han de sentir-se desesmat, aclaparats pel tomb de l'última època de la seva producció. Balasch 145 ho afirma amb contundència («vet aquí una idea que alguna vegada ha molestat, com si fes nosa»), i em penso que aquest fantasma planava sobre algunes discussions del recent Colloqui ribià. Diria, però, que es tracta d'un malentès. Si de cas, allò que pot irritar profundament qualsevol és la temptativa de transformar un poeta

11. Cf. l'excel·lent discussió de Ferraté 1969:40: «Tampoc ningú no dirà legítimament que la fe de Riba en l'home en tant que és capaç de salvar la seva vida, allò que hem vingut de designar amb el terme d'humanisme, contingui gaires més grumolls de convicció ni sigui gens menys hipotètica que la seva altra fe, la cristiana (...). La joia, la felicitat, el goig, tot el bé de la vida (...) no és, ni tan sols com a tal bé, res de donat amb què l'home pugui comptar, sinó quelcom que cal atènyer "jugant-s'hi la vida", corrent el risc, doncs, de perdre-la sense remei.»

religiós en poeta devot, capellanesc. Al cap i a la fi, si no m'erro, estem parlant d'un home que considerava «més insidiosa que no la temptació angoixant del dubte la més banal de la seguretat», menyspreava «una gràcia de monopoli» i declarava rodonament que «en les empreses de beata propaganda» la poesia es rebaixa (Riba 1967:571). Però miraré de cenyir-me a qüestions de mètode.¹² No diré que la manera de procedir de Balasch no sigui honesta, perquè d'entrada l'explicita: prescindir tant com pugui dels textos poètics, perquè «un text així sempre té, tret de casos molt comptats, una vaguetat suficient per prestar-se a diverses exegesis, de vegades poc emparentades» (Balasch 148 n. 65). És a dir, a Balasch l'interessen sobretot els particulars que es puguin fonamentar biogràficament; després mirarà, de la manera que sigui, d'explicar (o de no explicar) l'obra a partir de l'home. En el si mateix d'aquesta, es tracta d'aplegar manifestacions de principi, afirmacions (sovint descontextualitzades), extretes de pròlegs, de presentacions o de comentaris de l'obra d'altri, més que no d'assajar una lectura de qualsevol tipus. És una opció, naturalment; Balasch no sembla conscient que la majoria dels seus contradictors poden estar més interessats a comprendre l'obra de Riba com un conjunt orgànic i que, en canvi, tendeixen a sentir una indiferència relativa (i saludable, al meu entendre) per les trivialitats biogràfiques.

Ara bé, si tot això és matèria opinable, hi ha un aspecte del tractament de Balasch que demana, penso, una puntualització taxativa. Balasch recorre sovint a textos de Riba dedicats a l'exegesi d'obres amb un abast i un alè específicament religiosos (medievals, per exemple, o de Ruyra, o de Maragall), a fi de proclamar, triomfalment i orgullosa, que Riba no tenia res d'un sectari. La seva manera de raonar equival a un «veieu com valora, com aprecia? Per tant, és dels nostres! Només els nostres poden valorar, apreciar el nostre patrimoni.» Ja em faig càrrec de com li aniria bé que tothom que no comparteixi fins a les darreres conseqüències les conviccions d'aquests autors sigui simplement, radicalment, incapaç de llegir-los, de comentar-los o d'estimar-los; i a la inversa, que ésser capaç de tot això impliqui una adhesió absoluta i sense matisos a l'ortodòxia. Ara bé, qualsevol que estigui capficat pel problema que un procés de laïcització irreversible no comporti, alhora, un trauma cultural catastròfic; que gent que no té per què compartir determinades creences pugui, tanmateix, treure goig i rendiment d'una esplèndida tradició intel·lectual, literària, artística, amarada de fe religiosa (o de cultura clàssica, pel que a mi personalment m'importa) hauran de considerar per força la posició del propi Balasch, aquesta sí, com fanàtica i sectària. La seva exegesi no deixa, de fet, gaires sortides; ell, però, ho té clar: al marge de l'ortodòxia, ningú no és digne de valorar Verdaguer —o el Dant... Curiosa manera de llançar la majoria a les tenebres exteriors de l'analfabetisme!

12. Com que no forma part de les meves intencions assajar encara una altra caracterització del sentit de la religiositat de Riba, em limitaré a consignar, per donar entenedent per on penso que hauria d'anar una discussió plausible del problema, un passatge de Miralles (1973:286-7), que parafraseja de prop els sonets XIX i XXI de *Salvatge cor*: «De tota manera, almenys segons Riba, ni l'Esperança que solament embriaga, ni l'estiu no són la fe, solament, sinó la fe inactiva, a la qual contraposa el poeta la seva, també fe, no acceptar l'estiu, sinó anar a cercar-lo (...). No hem d'ancorar, a cada estiu, les nostres naus com en un port definitiu; no, no hem d'endolcir-nos reposant en Déu, sinó restar fidels a la nova tempesta que cessarà, cel obert, quan hàgim aconseguit un nou estiu.»

Canviant de terreny, no sé com formular el meu estupor quan Balasch 126 titlla de «confonedora» la defensa «innegable» que Valentí 1973:81-82 fa de l'humanisme ribià; amb aquests termes es refereix de manera explícita al passatge que potser és la caracterització més brillant que mai s'hagi fet de l'activitat d'hellenista de Riba i, alhora, una lúcida descripció de la problemàtica enmig de la qual hagué de moure's. Cito Valentí *in extenso*: «La seva acció consistia a transportar-nos, de moment, a un pla superior a aquell en el qual es mou normalment la crítica erudita (...). Al capdavant, el propòsit del filòleg consisteix a frustrar allò que fou l'ambició capital de l'escriptor: objectivar-se en una obra absoluta, vigent per sempre, amb independència de la seva persona i del seu moment històric (...). [Riba] subordinava el coneixement a la comprensió que diríem intuïtiva, però n'acceptava el contrast, no semblava que sofrís de l'antinòmia entre la filologia i la poesia, considerada aquesta com una experiència vivent, ni tenia cura de formular conciliacions teòriques. Amb un equilibri difícil, molt seu, es movia en dos nivells distints: després de palesar les limitacions de la ciència, ensenyava que la ciència té unes normes que han d'ésser escrupolosament respectades. No solament conduïa per mitjans indirectes a la intel·ligència de la poesia, sinó que donava directament una lliçió de rigor i de probat intel·lectual. I en això era molt més exigent del que veiem que són normalment els filòlegs professionals.» Balasch 127 se sent obligat a lamentar-se: «Una defensa de veritat poc gloriosa, si es llegeix amb ulls, forçosament apesarats, de filòleg tot l'article.» Això és assumir que, perquè un hom té els papers mullats, tothom els hi ha de tenir. Les perplexitats pel que fa al divorci entre les exigències tècniques de l'ofici filològic i la seva presumible funció educadora remunten al darrer terç del segle passat. No és difícil dreçar la llista dels pecats de la professió, que sovint han menat a un estudi dels clàssics del tot castrat i falsari: manca de respecte intel·lectual, en el sentit profund, pel món antic; entusiasme d'encàrrec, convencional i insincer; falta d'un gust autèntic pels seus elements més forts i vigorosos; i un llarg etcètera. Massa sovint, els classicistes han esdevingut *eulogistes* i, en conseqüència, inexorablement ridículs. De fet, es podria dir que la polèmica a tres bandes entre Nietzsche, Wilamowitz i Erwin Rohde¹³ constituï en més d'un sentit el primer símptoma de la propera crisi. La filologia havia arribat ja a un grau elevat d'especialització, i el nou historicisme s'avesà a menysprear, com a superficial i tou, el classicisme de l'edat de Goethe i d'altres figures il·lustres, que havien fet esforços seriosos i constants per familiaritzar-se amb el món antic, però no pas amb propòsits d'erudició. Però la crisi definitiva de l'humanisme data perfectament dels anys de Riba: foren els estudiosos de la generació que arribava a la maduresa, particularment a Alemanya, entre el final de la Guerra gran i l'adveniment del Nazisme (genèricament, els deixebles de Wilamowitz) els qui es trobaren confrontats (sense parlar dels problemes d'altra natura, els realment importants) amb l'espinesca qüestió de la relació de les humanitats amb l'aparell erudit que havien anat segregant. El dilema semblava plantejar-se entre un tecnicisme àrid i l'amateurisme irresponsable i superficial. El gran assaig de resposta fou el cèlebre Tercer Humanisme de Werner Jaeger, que, si bé fou acollit triom-

13. A hores d'ara existeix sobre l'afer una bibliografia bastant aclaparadora. Me n'es-talviaré, però el sumari; em limito a remetre a una nota breu, en una revista d'estudiants de la meua Facultat (Pòrtulas 1985), que és la única contribució que conec en català al tema.

falment en alguns cercles, no reeixí a guanyar-se una adhesió eficaç, productiva, per part dels filòlegs més creatius i seriosos del seu temps. Cito l'aspra descripció de tot l'episodi per Lloyd-Jones (1982:178): «Durant els anys vint, Werner Jaeger maldà per institucionalitzar la reacció, ja evident, contra els excessos de l'historicisme, a base de proclamar la necessitat d'un "Tercer Humanisme", en l'estela de les dues anteriors resurreccions de l'interès per la cultura antiga. La filologia no havia pas de renunciar a la càrrega de coneixements vastos, omni-comprendius, que li havia imposat el segle XIX; com ho hauria pogut fer, sense descendir al nivell de les pures *belles lettres*? Però havia de proclamar el seu divorci oficial de la història; i mentre es consagrava a la seva tasca, havia de recordar-se a si mateixa de reflexionar constantment sobre els seus objectius. D'aquesta manera, Jaeger va reescriure la història intel·lectual de Grècia des de la perspectiva de la cultura concebuda com educació; i va produir una de les obres d'erudició més prestigioses, i més obtuses, del segle.»¹⁴

M'he estès a propòsit d'aquesta problemàtica (que no sé fins a quin punt és susceptible d'apassionar els no iniciats) per fer capir que la situació era (i és) un xic més complexa de com Balasch la presenta. En un context com aquest, la majoria de filòlegs han cridat un campí qui pugui, cercant amb més o menys èxit una síntesi pròpia, per camins naturalment molt diversos. Aquí no és lloc per assajar un resum sumari (i difícilíssim de portar a terme) de tres quarts de segle de filologia clàssica. Alguns classicistes (pocs, afortunadament, car per regla general l'èxit no ha acostumat a coronar l'empresa) han intentat la justificació teòrica de les seves opcions. També Riba cercà una seva sortida personal: Valentí, com a persona de l'ofici, i a qui tocà de viure una època particularment desfavorable, ho explica amb claredat no gens comuna, fins i tot per als que no en són, de l'ofici. Destaca, per exemple, la cura amb la qual Riba destriava el moment històric dels clàssics de la tasca que han aconseguit en la formació intel·lectual d'Occident: dos aspectes de la qüestió perfectament diferenciats. Balasch, indignat, replica que Riba ni tan sols no intuï els problemes: que es limità a una tosca fe de carboner, emparat en el noble mot d'*humanisme* (mot que, instrumentalitzat d'aquesta manera, dringa amb una falsedat gairebé ofensiva), no com a il·luminadora guia, sinó com a cortina de fum. Potser cal pensar que, també per a una figura com Riba, més que no pas els crítics raonables, són temibles els eulogistes.

El fet és que la complexitat de la qüestió no es revelà als ulls de Riba de forma brusca i instantània. En les al·lusions (no pas freqüents, i més aviat de biaix) que hi fa, es deixa rastrejar, penso, una certa evolució. El Riba de «Entre dos dilettantismes», en plantejar-se l'abast autèntic de l'aportació de Xènius «com a home típic d'un renaixement, del període en què l'ambició de cultura integral no fa sinó armar, sense saber-ho, les bastides per a la construcció real i eficaç

14. Jaeger és el personatge que Balasch 127 i 129 presenta com «un dels humanistes més conspicus del nostre temps» i «el mestre indiscutible de l'humanisme actual.» (L'aparent discrepància cronològica s'explica perquè Balasch fa les seves citacions per la re-edició de 1954 de la *Paideia* —el primer volum de la qual, de fet, remunta a 1933). Confesso, tanmateix, que no estic gens segur de poder parlar amb equanimitat de Jaeger. He après el meu ofici odiant quotidianament la *Paideia* (que vaig llegir, com tota la meua generació, en la típica traducció mexicana del Fondo de Cultura Económica); és per això que he preferit de recórrer a la visió d'altri, de Lloyd-Jones. Ara bé, cal fer constar, per esvair possibles malentesos, que aquest darrer —l'actual Regius Professor d'Oxford— no és precisament un jove iconoclasta, sinó algú que se situa, en el conjunt de la professió, en una posició conservadora.

dels especialistes» (Riba 1967:305) no tenia dubtes, encara, no intuïa fisures entre el domini de l'alta especialització i el lector corrent: no estava pas lluny d'afirmar que aquest s'havia d'evair, discretament, en presència de l'altre. De manera progressiva —m'imagino— esdevingué més escèptic a propòsit de les virtualitats de l'erudició. En el pròleg a la segona versió de *L'Odíssea*, escrivia, amb passió continguda: «és en l'home, el misteri, no en l'obra d'art: arrancar-la al monopoli dels més o menys doctes especialistes, d'acord...»; i encara més tard, en la Introducció a *L'Aïax* de la FBM, se sostreu sense gens de nostàlgia a un debat tan temptador per als professionals com és un problema de datació: «L'examen d'una qüestió tan complexa duria a terrenys molt particularment tècnics, sense relació directa, sovint, amb la finalitat d'aquestes pàgines...» (Riba 1959:36). De fet, en la història de la filologia (més ben dit, de la cultura en sentit ample) no manquen pas les figures de frontera, a les quals el qualificatiu de filòleg (alternativament supervalorat o devaluat) no s'aplica sense una certa violència. Noms com ara Winckelmann, Nietzsche o Reinhardt acudeixen de manera espontània a l'esment. En circumstàncies més favorables (o, per dir-ho clar, simplement normals), Riba s'hauria afegit amb naturalitat a aquesta companyia. Però el mateix caràcter de frontera genera una peculiaríssima incomoditat a l'hora de la valoració de llurs acompliments. Llurs col·legues no poden deixar de sentir una certa malfiança respecte de determinades precarietats i mancances, mentre que els foranis difícilment resistiran la temptació de prendre'ls com a pretext per a blasmar (justificadament) els excessos d'austeritat acadèmica, i com a caució (de manera ben abusiva) per convalidar les seves pròpies improvisacions i la indocumentació general. Penso, per exemple, en la reticència singular, tan avara d'elogis, de Karl Reinhardt (potser el millor intèrpret de Sòfocles en el nostre segle;¹⁵ i també una de les últimes figures europees importants alhora com a filòleg i com a pensador i home de cultura), en el moment de valorar els mèrits de Nietzsche, que com a personatge li havia de resultar proper fins i tot des del punt de vista biogràfic (Nietzsche havia estat íntim d'un amic del pare de Reinhardt). En la mesura que el propi Reinhardt era recusat com a filòleg per alguns col·legues mediocres, pot haver tingut por de reclamar una consideració excessiva per algú tan comprometedor com Nietzsche.

Tot plegat ve a tomb perquè (i amb això retorno al nostre context cultural immediat) l'afirmació que Riba mai no acabà d'ésser un hellenista en el sentit restringit, limitadament tècnic, del terme, suscita encara avui, entre nosaltres, emocions d'una intensitat molt curiosa.¹⁶ Deu tractar-se d'una ofensa al sentit d'un cert repartiment dels papers, tranquil·litzador dintre de la nostra cultura: o potser allò que se sent sordament irritat és la propensió, tan difícil de combatre, per les mitges veritats i les afirmacions heretades, els tòpics apaivagadors. Car la constatació, paral·lela, que Riba, tot i ésser un lector excellent (i ocasionalment editor) de textos medievals, de cap manera no era un medievalista —com recordava L. Badia en el curs del Col·loqui ribià esmentat abans— no provoca reaccions similars, ni de lluny. Potser hem de lamentar que l'ambient tendeixi a primar l'encomi buit i no responsable per desobre d'una honesta apreciació crítica; en tot cas, hom se sent en el dret d'enyorar la inflexible cortesia anglo-saxona, que considera gairebé com un insult (o, en tot cas, una im-

15. Riba era ben conscient d'aquesta posició excepcional de Reinhardt; a despit d'ésser, com és notori, molt parsimoniós en les seves lloances, l'anomena, en alguna ocasió «insigne».

16. Cf., per exemple, Manent 1985.

pertinència) l'elogi que recolza en una documentació minsa o depassada.

La conseqüència, però, és que, entre tots, i de manera bastant lamentable, deixem per fer feines d'una importància positiva —no dic urgents, perquè és prou sabut que aquestes coses tenen espera; i, per altra banda, estem avesats a les mancances. Així, per exemple, no disposem d'una anàlisi tècnica dels aspectes més especialitzats de la tasca de Riba.¹⁷ Per tant, les remarques que apunto a continuació són de caràcter totalment provisorii.

5

És ben sabut que els dos primers volums del Sòfocles de la FBM constitueixen el punt de màxima aproximació de Riba a l'ofici d'hellenista en el sentit estricte del terme.¹⁸ A diferència del que s'havia esdevingut amb l'Èsquil, no podia limitar-se a editar el nou text de Les Belles Lettres, que no aparegué fins després de la seva pròpia edició; de manera que hagué d'establir el seu text, basant-se en les edicions de Pearson i sobretot de Masqueray, però tenint molt en compte l'apèndix textual de la gran traducció de Paul Mazon, que (com el mateix Riba destacava) fou determinant per decidir-lo a enllestir la tasca. Però aquest no és lloc per entrar en qüestions textuais. Em sembla més instructiu fixar-me en les Introduccions a cada tragèdia, remarcant, de passada, algunes diferències entre el primer volum i el segon.

Allò que crida l'atenció de seguida és l'increment linear en la seva extensió: de les nou pàgines consagrades a presentar *Les dones de Traquis* passem a les catorze de l'*Antígona*; l'*Aïax* en requereix vint, i per a l'*Edip rei* s'arriba a la trentena. Ara i aquí, no puc documentar *in extenso* l'afirmació següent; però, al meu entendre, es dona també un increment qualitatiu comparable. Les introduccions del segon volum, en particular, es caracteritzen per una remarcable independència de criteri. Fins llavors, Riba no s'havia plantejat encara d'una manera tan lliure, tan arriscada (i amb una extensió comparable) la lectura i la valoració global d'una obra clàssica. En les introduccions esquilies, com també en la presentació general de Sòfocles, s'havia limitat a resumir i il·lustrar opinions canòniques —amb una lucidesa i una concisió admirables, això sí; també amb una elegància expositiva ben aliena a la majoria dels filòlegs professionals—; però seguint sempre de prop una o diverses autoritats reconegudes, de manera que no és excessiu afirmar que la prova major de sensibilitat i discriminació la donava en el moment de triar a qui prenia com a guia. En canvi, les introduccions a l'*Aïax* i a l'*Edip* són lectures personals —fins a l'extrem que en més d'un passatge, i sense que això impliqui que la interpretació de l'obra antiga es converteix en un pretext o en una simple pantalla, hi traspuen temes recurrents en l'última etapa de la producció ribiana¹⁹ —com ara la preocupació religiosa, de tarannà quasi existencialista, o l'esplèndida obsessió per les relacions entre

17. A aquestes altures, no caldrà que repeteixi per quines raons crec que el treball de Balasch no omple aquest buit. Les útils observacions de Miralles (1977:5-33; cf. particularment 15-16, 24-27) constitueixen una primera aproximació al tema.

18. Prescindeixo de considerar els dos darrers, publicats pòstumament (amb introduccions i notes a cura de Mn. M. Balasch i J. Petit).

19. En part faig aquesta observació per reclamar l'atenció sobre aquests papers, en un ambient cultural com el nostre, molt més capficat pel biografisme i per flairar intimitats que no per la simple valoració d'una obra.

home i dona, a tots els nivells —del físic, passant per la psicologia, fins a la reflexió que podríem anomenar antropològica. Aquesta passió continguda té com a conseqüència menys positiva que, en alguns particulars, l'exposició, incòmodament, *data*. Les anàlisis psicològiques, per exemple, són sovint d'una subtilesa bastant desplaçada per valorar un tràgic grec; més d'un cop, Riba cau en la sobreinterpretació i fa plantejar-se a Sòfocles qüestions que, tal com l'exegesi posterior ha establert, aquest no podia, de cap manera, plantejar-se, simplement per manca d'utilitat conceptual, i perquè els camins de la tragèdia eren uns altres. Però, deixant de banda que aquests són pecats comuns de la filologia dels cinquanta (és a dir, no només de la dels cinquanta; i, per altre costat, potser tampoc no tan blasmables), el resultat és un guany net en la categoria intel·lectual i estètica d'aquestes pàgines. En la meua opinió, cal valorar-les entre els textos més importants de Riba com a crític; i, encara que només fos pel seu interès humà, val la pena, en edicions futures del *corpus* ribià, rescatar-les de la seva quasi inaccessibilitat actual. Però fins i tot si —com podria molt ben ésser el cas— no hi ha gaire gent interessada en llegir les interpretacions del crític català més important d'aquest segle sobre un dels poetes més grans que mai hagin existit (interpretacions que a mi personalment, com a membre de l'ofici, m'esbalaeixen per la combinació d'objectivisme, reflectit en l'acumulació d'autoritats i citacions, i l'apassionament manifest en la manera de portar les aigües de la lectura cap a molins molt determinats), no veig que això hagi d'impedir d'assajar una constatació positiva: aquesta irrupció d'un interès renovat per Sòfocles (per altra banda el tràgic més entranyablement car a Riba, de sempre) que revelen tant la decisió insòlita de fer-ne dues traduccions paral·leles, en vers i en prosa, com el ràpid increment de l'espai consagrat a situar-lo, a interpretar-ne les obres, constitueix no pas una explosió d'activitat científica, de capficaments erudits, sinó una de les aventures intel·lectuals més decisives en la fecunda maduresa del poeta.

A més a més, resulta que Riba tingué, en això almenys, sort amb la seva època: cap als anys cinquanta va produir-se un significatiu increment de la bibliografia sofòclia: Whitman, Waldock, Letters, Kitto,²⁰ Méautis substitueixen, en les notes del segon volum de la FBM, els noms clàssics dominants en el primer (Jebb i Tycho von Wilamowitz; Kitto (1939), Webster i, sobretot, Bowra hi fan figura de novetat llampant). Però hi havia hagut, sobretot, la tercera edició, revisada i ampliada, del *Sophokles* de Reinhardt (1947), que Riba, sospito, assumí lentament i amb retard (en el primer volum no he sabut trobar-lo mencionat), però amb una admiració profunda. Aquests homes van consolidar una manera de llegir Sòfocles que no ha estat dràsticament revisada fins a les acaballes dels anys setanta, i que era molt apta per a suscitar un acord pregon en l'esperit de Riba, car arrelava en la visió de l'heroi que planta cara, amb solitària esquerperia, al destí hostil: «humanisme heroic», «heroi tràgic», «temperament heroic» són temes recurrents, ja des dels mateixos títols, en aquestes obres, que (dit sigui de passada) distorsionen alguns aspectes bàsics de la noció grega d'heroisme i, com darrerament s'ha tendit a remarcar, sovint l'estimben des dels cims d'un idealisme adust. Per part de Riba, la consciència d'haver viscut uns anys de capgira-

20. Em refereixo a la segona de les obres fonamentals (Kitto 1956) de «l'illustre professor de Bristol» (com Riba l'anomena algun cop), on Sòfocles s'enduu la part del lleó; abans, el 1939, Kitto havia assajat una visió panoràmica, ràpidament esdevinguda clàssica, de la tragèdia grega. Posteriorment (1958) publicà encara un cicle de lectures sobre Sòfocles; però si em puc refiar d'una ullada cursiva a les notes de les Introduccions de Riba, no sembla que aquest arribés a tenir-ne notícia.

ments decisius en la crítica sofòclia era clara; així, escriu en la Nota d'Introducció al segon volum de la FBM: «Diversos estudis capitals sobre Sòfocles han vist la llum pública durant aquests anys. L'apreciació del genial poeta s'ha aprofundit. Tòpics millenaris sobre les idees i els sentiments que presidiren les seves realitzacions tràgiques han perdut molta vigència, si no tota» (Riba 1959:7). I unes pàgines més endavant, reportant punts de vista de Weinstock, Reinhardt, Whitman i Méautis: «És el que han vist més recentment alguns crítics; i no és probable que es torni fonamentalment enrra de llurs conclusions.» (Riba 1959:32)

Per altra banda, confio que ningú no se sentirà gaire sorprès pel domini, basant aclaparador en aquestes pàgines, de la filologia anglo-saxona sobre l'alemanya. És indubtable que Riba admirava pregonament Jaeger, i el citava sovint;²¹ però també citava, i en contextos més decisius, Snell i Reinhardt, que es desengatjaren, en termes més o menys explícits, del Tercer Humanisme jaegerià, tan aviat com fou formulat. A més a més, la presència contínua de la crítica anglo-saxona, a la qual un positivisme gairebé innat i, sobretot, el record constant, el rerafons omnipresent de Shakespeare ha estalviat moltes atzagaiades «humanístiques», a l'hora de valorar la tragèdia grega, constitueix una tendència que amb els anys no es desdibuixa, ans al contrari, més aviat s'intensifica.

Altrament, posaria la mà al foc que l'home que publica el 1959, l'any de la seva mort, el segon volum de Sòfocles, estava més capficat per Malraux i Faulkner (i em faria fort precisament en aquests noms) que no per bona part dels autors que podrien integrar-se en un *curriculum* normal d'hellenista; en cas contrari, hauria estat difícil que parlés del tràgic de Colonos amb els termes que sovint ho fa. Però m'esvera apartar-me del meu terreny. Sense moure-me'n, puc constatar l'impacte de Reinhardt i de Whitman, i subratllar les diferències amb el Sòfocles de la Introducció general del primer volum, un treball relativament poc reeixit (sempre jutjant en base als elevats estàndards ribians), que potser recolza massa en Hölderlin, cosa que està molt bé, però que des del punt de vista tècnic és, evidentment, defectiva. (De fet, s'ha observat més d'una vegada —i per personatges de l'envergadura d'un Heidegger— que una de les aportacions bàsiques de Reinhardt consistí a posar en un llenguatge filològicament viable moltes de les intuïcions germinalment contingudes en les *Remarques sobre l'Antígona* i l'*Edip* dels anys de la follia holderliniana.)

He recordat més amunt que, en termes històrics, la professió del filòleg clàssic sovint ha estat particularment filistea; com observava Nietzsche, la falsa idealització de la humanitat dels grecs s'alia molt bé amb la arrogància peculiar dels mestres d'escola. Per a qui mira d'atansar-s'hi amb una actitud intel·lectual honesta, resulta igualment penós que la tria d'aquesta professió sigui producte de la ignorància respecte d'altres tradicions antigues; d'un prejudici en contra (o a favor) del cristianisme; i, pitjor que cap altra cosa, de la noció que si els homes han excavat durant tan de segles en aquest camp, forçosament havia d'amagar quelcom de molt valuós. És en tota aquesta acumulació d'ignorància, prejudicis, inferències falses i orgull gremial que Balasch està entossudit a fer caure Riba, el qual hi era, comparativament parlant, força immune. En comptes de demanar-se sota quins aspectes Riba, a despit d'ésser legítimament fill de la seva època i lector inveterat de la sinistra *Paideia*, s'escapa de les pitjors limitacions «huma-

21. Redactades ja aquestes ratlles, Carles Miralles em mostra l'esborrany d'un paper (a publicar en la *Miscel·lània* en honor de Josep Romeu) on són discutits, entre altres problemes, alguns aspectes de l'admiració ribiana per W. Jaeger.

nístiques», Balasch tria de donar l'èmfasi màxim a aquells aspectes de l'obra ribiana que comporten una menor perspectiva de futur: artificialment l'envelleix, amb el pretext d'exaltar-la...

Per a aquest humanisme *seriós* de Riba, fou molt més important la solitària aventura de Maragall, descobrint i assumint agònicament Nietzsche, que no el pseudo-classicisme orsià.²² I això, Riba, amb tota la discreció, no deixà de recordar-ho cada vegada que calgué; però, de fet, no calia. Només a partir d'una incomprensió profunda del que ha representat el miratge grec en la cultura *vivent* del nostre segle, hom hauria pogut enganyar-s'hi. Encara que l'ofici filològic estigués, entre nosaltres, a les beceroles, en el moment d'atrapar els navilis de Pantagruel, com li agradava de dir a l'Ors, la dreuera maragalliana, tècnicament tan precària, possibilitava d'incorporar-s'hi en marxa; i sens dubte fou més decisiva que les exhortacions orsianes.

6

Em sembla que, si en el curs d'aquest paper, m'he trobat, per a la meua pròpia sorpresa, citant Nietzsche a tort i a dret, no ha estat només com a resultat d'un reflex defensiu gairebé automàtic, que l'ofereix com a pantalla cada cop que un hellenista ha d'evocar la qüestió, tan arriscada, de les relacions entre el seu ofici i la cultura contemporània; però, si em calgués justificar-me'n, no recorreria al nietzscheanisme maragallià i a tot el que Maragall va representar per a Riba. N'hi ha prou amb citar els dos moderns que, per a Nietzsche, representen el paradigma suprem de l'aproximació als antics, i que calia contrastar amb l'actitud dels filòlegs professionals, per a detriment i confusió d'aquests darrers: Goethe i Leopardi. En l'olimp de les apreciacions de Riba, assumien (afegint-hi, si de cas, Hölderlin) exactament la mateixa magnitud, jo diria.

I amb això passo a un parell d'observacions finals. En el domini de l'hellenisme, Riba és el nostre capital inicial, l'únic realment aprofitable. No fa molt de temps, Jaume Medina, en aquesta mateixa revista, saludant l'aparició de les versions pòstumes dels tràgics, apuntava: «Riba, en efecte, neix al món literari en el moment de maduresa de la tradició dels hellenistes catalans»; i una mica més enllà: «Una tradició d'hellenistes, doncs, sí que existia» (Medina 1978:102-103). Tal com entenc les coses, afirmacions d'aquesta mena són producte d'una confusió. Dreçar la llista de catedràtics de grec de la Universitat de Barcelona, de Bergnes de les Cases ençà, o bé elencar les meritòries traduccions del grec —a través del francès— publicades a L'Avenç o estrenades pel Teatre Íntim constitueixen tasques particularment útils i necessàries, que cauen de ple en les delícies de l'erudició —de les quals, per la meua banda, em declaro adepte incondicional—, sempre que no ens entenebreixin la perspectiva. Val la pena, per més incòmode que sigui, davant de l'engrescament per obscurs personatges que semblen justificar la nostra pròpia activitat en exhumar-los, de no oblitar la discriminació objectiva, necessària, entre una modesta tradició d'abast local i una figura com Riba, que permet més o menys de començar a anar pel món amb les vergonyes salvades.

Però (i aquesta segona constatació també sembla important) això no dóna dret a parlar com si Riba hagués cultivat les lletres gregues en uns nivells remota-

22. A propòsit del qual, cf. Garriga 1981.

ment comparables a allò que es feia fora durant aquells anys. La simple comparació és un despropòsit, i un tort contra Riba: implica minimitzar el seu esforç per omplir, pràcticament ell sol (acudint a les necessitats més urgents, més peremptòries), un espai que, a Europa, havia estat cobert, al llarg d'un període dilatat, per una tasca conjunta, internacional, centrada en un gran nombre d'institucions acadèmiques, afavorida pel treball d'equip, l'organització racional de la investigació, i un llarg etcètera. A la mateixa època que Riba traduïa Èsquil o l'*Odissea*, cinquanta revistes europees publicaven des de menudes aportacions de crítica textual a interpretacions globals de llur món religiós, social, psicològic, antropològic, literari. No té solta que, quan algú recorda, en termes d'acusació (i cal, de veres, aclarir que l'acusació no és precisament contra Riba?), aquest *décalage* sideral, doni peu a ésser titllat de pedanteria, o de servitud a modes canviants o, ras i curt, de lesa pàtria.

Per tancar finalment aquestes divagacions, ja massa llargues, la nostra posició respecte de Riba hauria d'ésser comparable (*si parva licet componere magnis*) a la que ell mateix es definí respecte de Maragall: ningú que a casa nostra practiqui amb una certa honestedat el seu mateix ofici no pot escapolir-se de prendre'l com a punt de referència bàsic. Però la indocumentació i la beateria és millor de reservar-les per a altres àmbits.

JAUME PÒRTULAS

OBRES CITADES

- BOYÉ, 1973 C. BOYÉ, *Les «Elegies de Bierville» i el mite d'Orfeu*, dins *In Memoriam Carles Riba (1959-1969)*, ps. 95-101 (Barcelona 1973).
- FERRATÉ, 1955 J. FERRATÉ, *Carles Riba, avui* (Barcelona 1955).
- FERRATÉ, 1969 —, *Carles Riba, home essencial*, «Serra d'Or» (juliol de 1969), ps. 39-41.
- FERRATER, 1979 G. FERRATER, *La poesia de Carles Riba* (Barcelona 1979).
- GARRIGA, 1981 C. GARRIGA, *La restauració clàssica d'Eugeni d'Ors* (Barcelona 1981).
- JAEGER, 1954 W. JAEGER, *Paideia, Die Formung des griechischen Menschen* (Berlin 1954), 2.ª edició.
- KITTO, 1939 H. D. F. KITTO, *Greek Tragedy* (Londres 1939) (3.ª edició 1961, amb diverses reimpressions).
- KITTO, 1956 —, *Form & Meaning in Drama* (Londres 1956).
- KITTO, 1958 —, *Sophocles, Dramatist & Philosopher* (Londres 1958).
- LLOYD-JONES, 1971 H. LLOYD-JONES, *The Justice of Zeus* (Berkeley i Londres 1971).
- LLOYD-JONES, 1982 —, *Blood for the Ghosts* (Londres 1982).
- MANENT, 1963 A. MANENT, *Carles Riba* (Barcelona 1963).
- MANENT, 1985 —, *Valors borsaris en la nostra literatura*, «La Vanguardia» 22 de gener de 1985).
- MEDINA, 1978 J. MEDINA, *Sòfocles i Eurípides traduïts per Carles Riba*, «Els Marges» 13 (1978), ps. 102-110.
- MERMALL, 1977 T. MERMALL, *La retòrica del humanismo* (Madrid 1977) (traducció de l'original anglès, publicat a Nova York 1976).
- MIRALLES, 1973 C. MIRALLES, *Sòcrates i Jesús, fites en l'evolució de Riba*, dins *In Memoriam Carles Riba (1959-1969)* (Barcelona 1973), ps. 218-289.
- MIRALLES, 1977 —, «Introducció» a *Eurípides. Tragèdies, traduïdes per Carles Riba* (Barcelona 1977).

- PÒRTULAS, 1979 J. PÒRTULAS, *Carles Riba, tants anys després: les versions en vers de Sòfocles i Eurípides*, «Reduccions» 9 (1979), ps. 45-55.
- PÒRTULAS, 1985 —, *Tres filòlegs es barallen*, «Ratlles (Quatre)» (1985) 3, ps. 39-40.
- REINHARDT, 1947 K. REINHARDT, *Sophokles* (Frankfurt 1947) (3.ª edició ajornada; la primera és de 1933).
- RIBA, 1951 C. RIBA, *Sòfocles. Tragèdies I (Les dones de Traquis, Antigona)* (Barcelona 1951).
- RIBA, 1959 —, *Sòfocles. Tragèdies II (Ajax, Edip rei)* (Barcelona 1959).
- RIBA, 1967 —, *Obres completes II. Assaigs crítics*. Edició a cura de J. L. Marfany (Barcelona 1967).
- THOMSON, 1949 G. THOMSON, *Studies in Ancient Greek Society I. The Pre-historic Aegean* (Londres 1949).
- VALENTÍ, 1973 E. VALENTÍ, *Els clàssics i la literatura catalana moderna* (Barcelona 1973).